

FARŞA EDEBİYATIN TÜRK MİMARLARI*

*Bünyamin TAŞ***

ÖZET

Ulusçuluk, ulus devlet, ulusal dil gibi kavramların henüz hiçbir şekilde insanların zihninde bir karşılık bulmadığı ve iktidarların meşruiyetini ilahî doktrinlerden aldığı Orta Çağ dünyasında, medeniyet daireleri doğrudan doğruya dinler etrafında teşekkül etmiştir. İktidarın meşruiyet kaynağının din olduğu ve medeniyet dairelerinin dinler etrafında teşekkül ettiği bir çağda, tabii olarak insanların kimlik ve aidiyetleri de din ve kutsallıkla irtibatlıydı. Dolayısıyla Orta Çağ'da bir bölgenin yönetimini elinde tutan iktidar sahiplerinin, o bölgenin halkı ile aynı kavimden olmaması veya o bölge halkının dilini konuşmaması gibi durumlar normal ve yaygın bir durumdur. Bu sebeple Türk toplulukların İslam'ı kabul ettikten sonra kurdukları devletlerde yazışma ve edebiyat dili olarak anadilleri dışında bir dili kullanmaları, o dönem için yadırganacak bir durum değildir. Türkler, İslam medeniyet dairesine girdikten sonra bu medeniyetin Türkçeden önce mevki kazanmış dillerinde (Arapça ve Farsça)üstün sanat eserleri meydana getirmişlerdir. Bu durum bilhassa Farsça için söz konusudur. Türkler, hükmettikleri coğrafya ve ilişki kurdukları topluluklar vasıtasıyla İslam medeniyet dairesinin önemli dillerinden birisi olan Farsçayı idare ve edebiyat dili olarak kullanıp, henüz o dönemde gelişmekte olan bu dile gelişme yolunda önemli katkılar sağlamışlardır. İrani toplulukların yaşadığı coğrafyanın idaresinin 10. asırdan 20. asra kadar Türk hanedanlarının elinde bulunması, Farsça edebiyatın gelişme macerasında Türklerin rolünün anlaşılması bakımından kayda değerdir.

Anahtar Kelimeler: Farsça, Türkler, edebiyat, İslâm.

TURKISH ARCHITECTS OF PERSIAN LITERATURE

ABSTRACT

In the Medieval World, where notions like nationalism, nation state, and nation language had by no means no reflection on people's mind and governments found their legitimacy in the divine doctrines, civilization circles have been formed directly around religions. In an age when religion is the source of legitimacy of power and civilization which formed around the religion, of course, people's identity and belonging

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: bunyamin.tas@klu.edu.tr

was relevance with religion and the holinesses. Therefore, in the Middle Ages owners who have controlled the ruling an area wasn't from the same tribal or not speaking the same language which the people of area have. This was normal and common. For this reason, after accepting Islam, states which founded by the Turkish communities used another language than their mother tongue, as the language of writing and literature, was not a strange situation for the period. After Turks get involve the circle of Islamic civilization, they brought high works of art from not the Turkish but the former languages(Arabic and Persian). This is particularly the case for Persian. Turks used Persian which one of the important language of Islamic civilization as the language of administration and literature on their ruled area. This developed the emerging language. The Turkish dynasties ruled the Iranian communities for 10 century from 10th to 20th. This is important to understand the role of turkd on development of Persian literature.

KeyWords: Persian, Turks, literature, Islam.

Giriş

Orta Çağ dünyasında iktidarların en temel meşruiyet kaynağı dindir. Taçları Konstantinopolis patriği tarafından giydirilen Bizans imparatorları, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olarak kabul görüyorlardı ve dolayısıyla otoriteleri de Hristiyan hükümdarı olmalarına dayanıyordu.¹Bizans imparatorlarının doğudaki en büyük düşmanları olan Sasani kralları da kendilerini ilahî bir otorite olarak görüyordu.²Batı Avrupa kralları için de durum farklı değildi. Papa II. Stephanus'un 754 yılında Frank kralı Pepin'i kral olarak kutsaması, papalara bütün Orta Çağ boyunca Avrupa'daki iktidarlar üzerinde kutsal yağı ihvan etme gücünde yatan gizli otoriteyi kazandırarak iktidarların meşruiyetini tayin eden dinî referansı bizzat ellerinde tutma imkânını vermişti.³Diğer Avrupa devletlerine nazaran birçok bakımdan kendine özgü bir yapıya sahip olan Rusya'nın çarları da kendilerini Bizans'ın varisi görerek Bizans imparatorlarının Ortodokslar nazarındaki kutsal otoritelerini devralmış oluyorlardı.⁴Çin hükümdarları ise "göğün oğlu" ya da "Tanrı'nın oğlu" olmak gibi bir kutsallığa bürünmüşlerdi.⁵Eski Türk inançlarına göre de Hükümdar, Tanrı'nın iradesi gereği yeryüzündeki bütün insanları "töre"nin himayesinde yönetme idealine hizmet etmelidir.⁶Müslümanların kurduğu devletlerde de benzer bir durum vardı. Orta Çağ İslam toplumunda hanedanların nesebine teslim olmak halk arasında dinî bir inanç haline gelmişti. Hanedana itaat, adeta Allah'ın değiştirilemez bir hükmü gibidir. Zira padişah, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir,yani "pâdişâh-ı rûy-ı zemînvezıllu'llâhfi'l-arz"dır.⁷

¹J. M. Roberts, **Avrupa Tarihi**, Çev.: Fethi Aytuna, İnkılap Yay., İstanbul 2010, s. 136.

²age, s. 102. Eski İran devletlerinde ve Roma İmparatorluğu'nda hükümdarların bizzat tanrının kendisi olarak kabul edildikleri dahi olmuştur (Haldun Eroğlu, "Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C: 43, Ankara 2003/2, ss. 19-39.).

³Roberts, age, s. 161.

⁴age, s. 367.

⁵Eroğlu, agm.

⁶Abdulkadir Donuk, "Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 17, İstanbul 1982, ss. 103-152.

⁷İbni Haldun, iktidarın ilahî bir işlev kazanmasının zamanla gerçekleşen bir durum olduğunu düşünür ve bu süreci şöyle izah eder: "Devletteki mülke mahsus nisap sahiplerinin riyasetleri istikrar kazanıp art arda gelen birçok nesil ve birbirini takip eden hanedanlar/iktidarlar boyunca mülk, hanedan mensuplarının birinden öbürüne veraset yolu ile geçer hale geldiğinde insanlar başlangıç durumunu unuttur; söz konusu nisap sahiplerinde riyaset rengi koyulaşır; hanedan mensuplarına boyun eğmek ve teslimiyet göstermek dinî bir inanç haline gelir; halk, hanedan mensupları ile beraber onların işi için tıpkı imanî akideler için savaştıkları gibi savaşır." (İbn Haldun, **Mukaddime**, Çev.: Süleyman Uludağ,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

İktidarın meşruiyet kaynağının din olduğu bir çağda insanların kimlik ve aidiyetlerinin de din ve kutsallıkla ifade ediliyor olması şaşırtıcı olmamalıdır. Zira bu dönemde *ulusçuluk*⁸ düşüncesi ve *ulus devlet* diye bir teşekkül henüz doğmamıştır.⁹ Dolayısıyla Orta Çağ'da bir bölgenin yönetimini elinde tutan iktidar sahiplerinin (hanedanın) o bölgenin halkı ile aynı kavimden olmaması veya o bölge halkının dilini konuşmaması gibi durumlar bugünkü gibi yadsınmamıştır. Vakıa, hanedanların hemen hemen hiçbirisi idare ettiği halkın dilini kullanmamıştır.¹⁰ Halk dilinin iptidailiği bir yana, aynı dilin farklı ağız ve lehçelerinin çeşitliliği dolayısıyla tercih edilen yerel dil, zaten hiçbir şekilde umumun dili olmayacaktı. Nazarıdikkata alınması gereken diğer bir husus da Orta Çağ devletlerinin bir dili “resmî dil” olarak belirlerken ulusal hislerden ziyade bürokratik faydayı gözetiyor olmalarıdır. Bu dil, memurlar tarafından işler kolaylaşsın diye kullanılan bir

Dergah Yay., İstanbul 2005, s. 376.) Süleyman Uludağ, bu telakkinin halk arasında kökleşmesinde, imamet ve hilafet konusunu itikadî ve dinî bir konu olarak ele almaları dolayısıyla ulemanın da önemli bir rolü olduğunu belirtir ve ulemanın, hanedanlara yaranmak adına hadis uydurmaktan sakınmadıklarını söyler (age, s. 376.). Bu hadislerden biri şudur: “Sultan, arzda Allah'ın gölgesidir. Zayıf, ona sığınır; mazluma o vasıta ile yardım olunur. Kim dünyada Allah'ın sultanına ikramda bulunursa Allah da kıyamet günü ona ikramda bulunur.” (Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, C:I, Mısır 1351/1931, s. 456.) Örnekleri çoğaltıp bu konuyla ilgili ortaya konulmuş olan teolojik malzemeyi detaylı bir şekilde burada ele almak bizi asıl konunun dışına çıkarabilir. Sözün kısası, insanlık tarihinin bu döneminde tarihin rotasını din belirlemektedir. Son olarak, J.M. Roberts'in dinin Orta Çağ'da tarihi yönlendirmedeki etkisi üzerine söylediği, aydınlatıcı olacağını düşündüğümüz şu ifadelerini buraya kaydetmek istiyoruz: “Bu uygarlığın (Avrupa) özünde Hristiyanlık yatıyordu. Avrupa'nın ortaya çıkması büyük ölçüde –hatta harita üzerinde bile- öncelikle kilisenin oluşması, bu kurumun coğrafi alanının ve örgütsel yapısının belirlenmesi sayesinde gerçekleşmişti.” (Roberts, age, s. 158)

⁸ Milliyetçilik kavramının Batılı *nationalism* kavramından farklı olduğu düşünülerek bu yazıda *nationalism* kavramına karşılık olarak *ulusçuluk* kavramı kullanılmıştır. İbrance ve Aramicedeki *melel* (:konuşmak, söylemek) ve *mille* (:kelime, söz) kelimeleriyle ilişkili olarak Arapçadaki *imlâl* (imlâ) kökünden türeyen *millet* kelimesi, işitilen ve okunan bir şey dayanması veya dikte edilmesi ve yazılması bakımından “din” karşılığında kullanılmıştır. Kuran-ı Kerim'de ve sair İslamî literatürde kelime bu anlamıyla kullanılmıştır (Recep Şentürk, “Millet”, **DİA**, C:30, İstanbul 2005, ss. 64-66.). Mesela, Osmanlı Devleti'ndeki “millet sistemi” uygulaması, *millet* kelimesinin temel anlamıyla ifade bulduğu bir hukukî varlıktır. Bu sisteme göre devlete tabi olan zümreler, etnik ve dil aidiyetine göre değil dinî ve mezhepsel aidiyetlerine göre teşkilatlandırılırdı. Sözgelimi, Ermenilerin hepsi tek bir Ermeni milleti olarak görülmeyip Gregoryen (Ermeni ismiyle) ve Ermeni-Katolik (Katolik ismiyle) şeklinde iki millet olarak teşkilatlanmıştır (İlber Ortaylı, “Osmanlılar'da Millet Sistemi”, **DİA**, C:30, İstanbul 2005, ss. 66-70.). Bu verilerden hareketle, Türkiye'deki milliyetçilerin söylem ve eylemlerini de göz önünde tutarak *milliyetçilik* kavramının *ulusçuluk* kavramıyla aynı şey olmadığını söyleyebiliriz. Türkiye'deki *milliyetçilik* fikri, *millet* kelimesinin lügavi manasına yakın bir duruş sergileyerek Osmanlı Devleti'ndeki millet sisteminin Türklerle birlikte teşkilatlandığı diğer unsurları hiçbir zaman “öteki” konumunda değerlendirmemiştir.

⁹ Bugünkü anlamda *ulus devlet*, XX. Yüzyılın başlarına kadar da doğmamıştır. Zira XIX. yüzyılın ikinci yarısında dahi dünyaya hanedanlar hükmetmektedir ve bu hanedanların meşruiyetlerinin kaynağı millî olmaları değildir. Romanof hanedanı Tatarlar, Letonyalılar, Almanlar, Ermeniler, Ruslar ve Finleri; Habsburg hanedanı Macarlar, Hırvatlar, Slovaklar, İtalyanlar, Ukraynalılar ve Avusturya Almanlarını; Hanover hanedanı İskoçlar, İngilizler, Galliler ve İrlandalıları yönetiyorlardı. Aynı hanedan üyelerinin farklı devletleri yönettikleri dahi vakidir. XI. yüzyıldan beri İngiltere'yi yöneten hanedanların hiçbirinin İngiliz olmaması ise ayrıca dikkate değer bir durumdur (Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, Çev.: İskender Savaşır, Metis Yay., İstanbul 2011, s. 99.).

¹⁰ Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi Orta Çağ toplumları çoğunlukla dinî referanslarla teşkilatlanmışlardır. Hâl böyle olunca saraylıların, âlimlerin ve bürokratların dili -çoğu zaman dinle ilişkili olan “kutsal” bir yazı dili olmak suretiyle- tabiiyetlerinin dilinden farklı olmuştur. Normanların adayı fethinden sonra İngiltere'de X. yüzyılın sonlarından XIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sarayın dili Latince olmuştur. 1220-1350 yılları arasında ise Norman Fransızcası, Latincenin yerini almıştır. Anglosakson olmayan bu yabancı hanedanın dili ile Anglosakson dilinin kaynaşmasından ise erken İngilizce doğmuştur (age, s. 56.). Latincenin yoz bir biçimi sayılan Fransızca, Fransa'da ancak 1539'da mahkemelerde kullanılabilen bir dil haline gelmiştir. Habsburglar ise XIX. Yüzyıla kadar Latinceye vazgeçmemişlerdir. Rusya'yı yöneten Romanof hanedanının XVIII. yüzyıldaki dili Fransızca, taşradaki soyluların dili ise Almanca idi (age, s. 57.). Ayrıca Bu dönemde bilimle din iç içedir ve öğretimin dili de haliyle kutsal dil olmaktadır. O dönemin batı Avrupa'sında kutsal dil olan Latince, kilisenin dili olmakla birlikte aynı zamanda öğretimin dilidir ve Latince dışında başka da hiçbir dil öğretilmeye layık görülmemiştir (age, s. 60). Kökenleri kilisenin kurmuş olduğu eğitim kurumlarına dayanan üniversitelerde dersler ve tartışmalar Latince yapılıyordu. Latince, Avrupa'nın çoğu yerinde XX. Yüzyılın başlarına kadar kilisenin ve bilim adamlarının ortak dili olmuştur (Roberts, age, s.269; milliyetçilik ve ulusal dil bahsinde benzer mütalaalar için ayrıca bk. EricHobsbawm, **Devrim Çağı**, Çev.: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2008, s. 147-160.).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

dildir.¹¹Bu durum, farklı bölgelerde olsalar dahi aynı bürokratik dili kullanan imparatorluklara kaliteli memurları transfer etme imkânını da doğuruyordu. Örneğin Gazne ve Selçuklu bürokrasisinin idari işlerde Farsçayı da kullanıyor olması bu tip bir bürokratik nakil dolayısıyladır.¹²

Daha sonraları yerel dillerin ulusal dil haline gelmelerinde matbaanın rolü önemlidir. Zira Avrupa’da matbaanın seri üretime geçmesinden sonra yayıncılar, bir buçuk asır boyunca Latince okuryazara yönelik üretim yapmışlardır. Latince okuryazar pazarının doyum noktasına ulaşması ve Avrupa’da doğan nakit sıkıntısının da etkisi ile yerel dillerde yazılmış ucuz baskılar bir alternatif olarak öne çıkar. Yerel dil deyince bugün adlarını bir çırpıda sayabildiğimiz ulusal diller düşünülmemelidir. O zaman için birden çok Fransızca, İngilizce ve İspanyolca vardır. Normalde birbirini çok güç anlayan veya hiç anlamayan insanlar baskı ve basılı kâğıt aracılığıyla birbirini anlamaya başladı. Yerel dillerin iktidar dillerini zorlamaya başlamasında yayıncılığın bu kitlesel etkisinin büyük rolü olmuştur. Nihayetinde kazancını düşünen kapitalist yayıncılık anlayışı, böylece dile yeni bir sabitlik kazandırır. Bu gelişmeden sonra dillerin değişim hızı artık eskisi kadar hızlı olmamaktadır. Söz konusu sabitlik, öznel ulus kavramları için son derece önemli bir rol oynayan “kadimlik” fikrinin inşa edilmesine hayati katkılarda bulunmuştur.¹³

Sözü edilen gelişmeler yaşanmadan önceki dünyada dil, ulusal bir sembol değildi. Bu sebeple insanlar kendi ana dilinin dışında, gelişmiş bir bilim ve edebiyat dilini -genellikle kutsal veya kutsal dille ilişkili olmak koşuluyla- ulusal gurur meselesi yapmadan rahatlıkla kullanabiliyorlardı. Türklerinyabancı dillerde hatırı sayılır miktarda eser vermeleri bu durumla ilgilidir. Türkler, sonradan dâhil oldukları İslam cemaatinde ileri bir ilmî ve edebî birikimle karşılaştılar. Bu birikimin dili Arapça ve kısmen de Farsça idi.Dolayısıyla Türklerin Arapça ve Farsçaya kayıtsız kalmaları söz konusu olamazdı. M. Fuad Köprülü bu durumu şöyle değerlendirir:

“Bir kavim yeni bir dini kabul ettiği zaman, yeni dinin mefhumları ile beraber o dinin mukaddes kitaplarının lisanî tesirini de kabul etmek mecburiyetinde kalır. Türkler meselâ Maniheizm’i kabul ettikleri zaman nasıl Sogd medeniyetinin ve bu dinin mukaddes lisanı olan Sogd lehçesinin tesiri altında kalmışlarsa, Budist eserlerini Çin veya Hind asıllarından tercüme ederken nasıl o lisanlara aid terimleri kullanmışlarsa, İslâmiyet’ten sonra da Kur’an lisanı olan Arapçanın ve Arab-Acem tesirlerinden mürekkep İslam medeniyetinin baskısı altına düştüler. Millî lisan hazinesinin ifade edemediği mefhumları ister istemez Arapça veya Farsçadan aldılar. Bilhassa İslam medeniyeti merkezlerinde medreseler ve hankâhlar teessüs ettikten sonra, din lisanı olan Arapça ile edebiyat lisanı olan Farsçanın nüfuzu günden güne çoğaldı.”¹⁴

Bugünkü konumu itibarıyla Türkçe de hiç şüphesiz Arapça ve Farsça ile birlikte İslam medeniyet dairesinin önemli bir dilidir. Burada vurgulanmak istenen durum, Arapça dışındaki bu iki dilin (Farsça ve Türkçe) Arapça kadar ehemmiyetli bir konuma gelmelerinde işlemiş olan süreçtir. İrani topluluklar,¹⁵ Türklerden daha önce Müslümanlaştıkları için Türkler Müslüman

¹¹Roberts, **age**, s. 60.

¹² Aygün Attar, “İran’ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsçanın Rolü”, **Erdem Dergisi**, S. 58, 2008, s. 5.

¹³Anderson, **age**, s. 60.

¹⁴ M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 1981, s. 151.

¹⁵ O dönemde “İran” adı, “Fars” karşılığında kullanılmayıp yalnızca bir coğrafi bölgeyi ifade etmektedir. Bu bölgede farklı etnik gruplardan halklar yaşamaktadır. “İran’daki halklar için ana etniksel birleştirici bir tanım oluşturmak gerekirse, iki önemli isimden söz edebiliriz: “İranî Halklar” ve “Türk Halkları”. Birinciler Hint-Avrupa kökenli olup hem coğrafi, hem dilsel, hem de kültürel ve sosyal anlamda çok sayıda topluluklara ayrılarak birleştirici öğelerden yoksundurlar. Yani bu halkları bir çatı altında tutacak dilsel anlaşılabilirlik oranı oldukça düşük olup, etnik bağlarda daha milat öncesi zamanlarda kopmuş durumdadır. Eğer bugün için iki İrani grubu bir arada tutan şey Farsça anlaşılabilirlik ise bu ancak 1930 sonrası netleşmeye başlayan bir etkidir. İkinciler ise Miladi başlarından beri bölgede yerleşmeye başlayıp, Selçuklularla birlikte aşağı yukarı bin yıl boyunca İran’a egemen olan ve bugünde İran bölgesinin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

olduğunda onların dili, İslam medeniyet dairesi içinde zaten belli bir konum kazanabilmişti. Türkçenin de benzer bir konum kazanması zamanla olacak bir durumdu ve nihayetinde Türkçe de o konuma yükselmiştir. Yoksa ilk Müslüman Türk devletlerinde Farsça ile edebiyat yapılıyor olması zannedildiği gibi bir kendini inkâr hadisesi değildir. Yukarıdan beri anlatılmaya çalışıldığı üzere o dönemde henüz ulus, ulus devlet, ulusal dil ve ulusçuluk gibi kavramlar yoktur. Nasıl ki Türkler, Arapça ve Farsçayı öğrenme ihtiyacı hissettiyse sonraki dönemlerde, anadili Farsça ve Arapça olanlar da Türkçeyi öğrenme ihtiyacı hissedeceklerdir. Bu itibarla Osmanlı Devleti döneminde Türkçe yazan şairlerin hepsinin etnik olarak Türk olduğunu kim söyleyebilir ki? Türkçe, Arapça ve Farsça İslam medeniyet havzasının ortak dilleridir. Ulus devlet teşekküllerinden önceki dönemde söz konusu havzada tesis edilen hiçbir siyasî otorite bu üç dilden herhangi birisine kayıtsız kalamazdı. Aynı şekilde okuryazar takımı da her üç dile aşına olmak durumundaydı.¹⁶

Farsça Edebiyat ve Türkler

İslam fetihlerinden sonra yaklaşık iki asır boyunca kendi unsurları tarafından tesis edilen bir devlet kuramayan İranî topluluklar, Sasani Pehlevicesinin ve bu dille yapılan edebiyatın hayattan çekilmesine engel olamamışlardır. Harun Reşid'in oğulları Emin ve Me'mûn arasında çıkan taht mücadelesinden istifade ile Horasan'da yarı müstakil bir devlet kuran İran asıllı Tahir b. Hüseyin ve takipçileri, iktidarlarını meşrulaştırmak için soylarının Sasani hanedanına dayandığı iddiasıyla çeşitli şecereler uydurmuşlardır. Bu durum, ilgili devlet ve toplumun tarih ve toplumsal hayatının araştırılmasını ve destanlarının toplanmasını icap ettirmiştir. Bunun sonucunda da ulusçuluk ve ulusal dile dönüş hareketi denilebilecek bir eğilim ortaya çıkmıştır.¹⁷ Bu hareketin çok da etkili olduğu söylenemez. Zira Tahirîler ve Saffarîler döneminden bugüne ulaşan birkaç beyit dışında hiçbir eser yoktur.¹⁸

Birer yerel hanedan olmaktan öteye gidemeyen Tahirîler (821-873) ve Saffarîler (867-903) döneminde gelişmeye başlayan bu yeni edebiyat, Samanoğulları (867-903) döneminde yöneticilerin kuvvetli desteğiyle oluşumunu tamamlamıştır. Söz konusu yeni edebiyat, İran bölgesinde daha

en kalabalık kesimini oluşturan, öte yandan aralarındaki anlaşılabilirlik oranı ve etnik bağları güçlü olan Türklerdir.” (Attar, **agm**, s.4.)

¹⁶ İslam medeniyetini bütün unsurlarıyla birlikte yekpare görmek bu gerçekliğin bir ifadesidir. Aynı şekilde Batı medeniyeti de detaya inilince birçok farklılarla dolu gibi görünmesine rağmen nihayetinde dünya görüşü ve ahlak anlayışı itibarıyla Hıristiyanlığa, kültür ve sanat itibarıyla da eski Yunan ve Latin geleneğine yaslanan, organik bir bütünlük ve tekliğe sahip bir medeniyet havzası olarak görülmektedir. Bunun içindir ki Avrupa ve Amerika edebiyatı “Batı edebiyatı” başlığı altında bir bütün olarak değerlendirilebilmektedir. Octavio Paz, Batı edebiyatının bütünlüğünü şu şekilde ifade etmiştir: “*Batı edebiyatının bir bütün olduğunu öne sürmek, hem akla yakın hem de yadsız görünüyör. İngiliz, Alman, İtalyan ve Polonya edebiyatı dediğimiz birimlerin her biri, bağımsız ve tek başına bir birlik oluşturmaz, ama diğerleriyle sürekli ilişki halinde bir bütün oluşturur. Corneille, Juan Ruiz de Alarcón'un yapıtını okudu ve ondan yararlandı; Shakespeare de Montaigne ile aynı şeyi yaptı. Batının edebiyatı bir ilişkiler ağıdır; idyomlar, yazarlar, biçimler ve yapıtlar sürekli bir iç içelikle yaşadılar ve yaşıyorlar. (...) Batı edebiyatı, kendi kendisiyle kavga halinde, bir yönüyle de yinelemeler ve değişmeler olan bir evetlemeler ve hayırlamalar peşpeşeliği içinde, durmadan kendi kendine ayrışan ve buluşan bir bütündür.*” (Octavio Paz'dan aktaran İsmail Çetişli, **Batı Edebiyatında Edebî Akımlar**, Akçağ Yay., Ankara 2008, s. 39.) Aynen bu şekilde Batı taklitçiliği döneminden önceki Müslümanların edebiyatı da İslam edebiyatı başlığı altında bir bütün olarak görülmelidir. Burada yine M. Fuad Köprülüye kulak verelim: “*İslâm ortak medeniyeti, her hususta olduğu gibi zevk ve edebiyat hususunda da kendi dairesine aldığı kavimler üzerinde tesirli oldu. (...) medeniyetin bütün unsurlarında olduğu gibi edebiyatta da kavmi farklılara rağmen, İslâm medeniyetinin müşterek hatlarını görmemek kabil olmaz. İslam ümmetinin müşterek verimi olan bu medeniyet, edebiyatta da hiç olmazsa birtakım müşterek ve umumî kalıplar vücuda getirmiştir ki, bu medeniyet dairesine giren her kavim, kendi harsını ve ananesini ne kadar kuvvetle muhafaza ederse etsin, ruh ve hissiyatını o kalıplar dairesinde ifadeye mecbur olacaktı. İşte yalnız Türkler değil, İslâmiyet dairesine giren diğer kavimler ve meselâ Hindliler de bu İslâmî edebiyat kaidelerine ve kalıplarına şiddetle itina mecbur kalmışlardır. Bu bakış noktasından İslâmî edebiyatı “klasik” bir edebiyat saymak zaruridir.*” (Köprülü, **age**, s. 100-101.)

¹⁷ A. Naci Tokmak, “İran-Edebiyatı”, **DİA**, C:22, İstanbul 2000, ss. 416-424.

¹⁸ **agm**, s. 417; Nimet Yıldırım, **İran Edebiyatı**, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 98-99; Zebihullah-ı Safa, **İran Edebiyatına Genel Bir Bakış**, Çev. Hasan Almaz, Nüsha Yay., Ankara 2003, s. 5-6.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

önceleri devlet dili olmuş lehçelerden farklı bir yapı arz eden Derî dili (:saray dili) veya diğer bir deyişle Yeni Farsça ile yapılmıştır.¹⁹ Samanoğulları döneminde önemli gelişmeler kaydeden Yeni Farsça ile yazılan ilk edebî ürünler, Türk nüfusunun yoğun olduğu Batı Türkistan'da kaleme alınmıştır. Bu sebepten olmalıdır ki, Yeni Farsça ile şiir söyleyen ilk şairler arasında Türkî-i Keşî-i Îlâkî, Pûr-ı Tigîn, EmîrAlî b. İlyâs el-Ağacı ve Abbas b. Tarhan gibi Türk asıllı kişiler de vardır.²⁰

İran coğrafyası, yukarıda adı anılan birkaç yerel hanedanın az süreli hâkimiyetleri ve daha sonra Türk kimliği kazanan Moğol idaresi dışında 1925 yılına kadar yaklaşık bin yıl boyunca sürekli Türk asıllı hanedanların yönetimine tabi olmuştur. Gazneliler (963-1186), Selçuklular (1040-1308), Harizmşahlar (1097-1231), Celayirliler (1340-1431), Timurlular (1370-1507), Karakoyunlular (1351-1469), Akkoyunlular (1340-1517), Safevîler (1501-1736), Afşarlar (1736-1804) ve Kaçarlar (1796-1925) yirminci yüzyılın ortalarına kadar İran'da hüküm süren Türk hanedanlarıdır. Türklerin bu coğrafyadaki hâkimiyetleri elbette ki yalnızca askerî ve idarî değildir. Türkler, nüfus olarak da bu bölgenin en kalabalık topluluğudur. Hâl böyle iken İran coğrafyasında yapılan edebiyatın Türklerin dışında ve Türklere rağmen olamayacağı kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Samanoğulları devletinden sonra İran coğrafyasına tamamıyla hâkim olan Gazneliler, Samanoğulları'nın bürokratik geleneğini aynen muhafaza etmek suretiyle resmî işlerde Yeni Farsçayı kullanmışlar ve bu dille yapılan edebiyatı da daima teşvik etmişlerdir.²¹ X. yüzyılda, ilk büyük şairi Rûdekî'yle güç kazanan Yeni Farsça, Gaznelilerin himayesi sayesinde XI. yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. Samanoğulları döneminde resmî dil olma hüviyetini kazanıp bu hüviyetini Gazneliler döneminde de kısıtlı bir süre muhafaza eden Yeni Farsça, XI. yüzyılın başlarından itibaren İran coğrafyasında yaşayıp farklı dil ve lehçeleri konuşan bazı şairler tarafından da edebiyat dili olarak kabul edilmiştir.²² Bu durum, farklı dil ve lehçeleri konuşan bir kısım İranî ve Turanî topluluklar arasında Yeni Farsçanın yaygınlık kazanmasına da yol açmış olmalıdır.

Gazne'nin Türk sultanları, âlimlere ve şairlere son derece önem vermiş ve onları saraylarında ikram içinde barındırmışlardır. Nitekim Devletşah, Gazneli Mahmud'un sarayında dört yüz tane şairin bulunduğunu söylemiştir.²³ Gazneli Mahmud'un âlimlere ve şairlere son derece önem verdiğini gösteren birçok anekdot vardır:

“Gazneli Mahmûd'un, Hindistan yolu üzerinde kuşattığı bir kalenin Nenda isimli Hind emiri, kendisi hakkında Hintçe bir şiir söylemiştir. Sultan Mahmûd, bu şiiri bütün Hind, Arap ve Fars şairlerinin okumasını istemiştir. Şiirin, okuyan herkes tarafından beğenilip bundan daha güzelinin söylenemeyeceğinin ifade edilmesi üzerine, Sultan Mahmûd bir fermanla o emire on beş kalenin komutanlığını vermiştir.

*Yine Gazneli Mahmûd, Şehzâde Mes'ûd, Horasan'dan Gazne'ye geldiğinde şairler birtakım kasideler yazarak sarayda okuduklarında, her şair için 2 bin dirhem, Unsûrî ve Zînetî'ye 50 bin dirhem ihsan etmiştir.”*²⁴

¹⁹ “Her ne kadar araştırmacılar ‘Derî dili’ni Pers ve Pehlevî dillerinin bir uzantısı sayarak Farsça dil soyağacının çeşitli katmanları arasına oturtsalar da, söz konusu dillerin özellikleri ve yapısı ölçü alındığında böyle bir durumun söz konusu olamayacağı çok açıktır. Dolayısıyla Farsça veya Farsça konuşan azınlık, idari kesim İran bölgesine ancak IX. yüzyıl sonrasında nüfuz etmeye başlayan bürokratik bir güç konumundadır.” (Attar, *agm*, s. 3.)

²⁰ Adnan Karaismailoğlu, “Osmanlı Dönemi Türk Şiirinin İran Edebiyatı ile Münasebetleri Üzerine Düşünceler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Erzurum 2001, ss. 81-93.

²¹ Veyis Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2013, s. 1; Hüseyin Feyzullâhî Vahîd, *Gasdânnâme-i Firdevsî*, Mecmû'a-i Bîst u Çehâr Makâle-i İnterretî, 1387, s. 124.

²² Safa, *age*, s. 18.

²³ Ahmet Kartal, “Keşke Şehnâme'yi Yazmasaydım”, *Şiraz'dan İstanbul'a*, Kriter Yay., İstanbul 2008, s. 99.

²⁴ Kartal, “Türk-Fars Edebî İlişkileri”, *age*, s. 31-32.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

Farsça şiir söyleyen şairlerin Gazne sarayı tarafından desteklenmesi sonucu bu çevrede zengin bir Farsça edebî birikim oluşmuştur. Farsçanın ilk büyük şairleri Gaznelilerin himayesi sayesinde yetişmiştir. Unsûrî, Firdevsî-i Tûsî, Gazâirî, Ferrûhî-i Sistânî, Ziyetî, Ascedî, Mes'ûd-i Râzî, Senâî-i Gaznevî, ve Menûcihrî-yi Damgânî bu dönemin öne çıkan şairleridir.

Farklı topluluklara ait efsaneleri, keyfî bir şekilde kendi kavmi lehine deforme ederek yekpare bir Fars ulusu algısının yaygınlık kazanmasını başaran Firdevsî, bu başarısını hiç şüphesiz Gazneli Mahmud'a borçludur:

“Gazneli Mahmûd, Firdevsî'ye İran-Turan savaşlarını objektif bir bakış açısıyla yazması için Şeh-nâme isimli eserini hazırlaması emrini vermiş, ancak eser hazırlanıp kendisine sunulduğunda, istenilen şeyin tam tersinin ifade edildiğini görmüştür.”²⁵

Firdevsî, bu eserinde Türklere ve Araplara hakaret edip İran ulusunu yüceltmıştır. X. yüzyıldan itibaren İran kökenli şair ve yazarların eserlerinde bu kompleksin izini sürmek zor değildir. İranlı araştırmacı Zebihullah-ı Safa'nın Samanoğulları dönemindeki tarih ve destan yazıcılığına dair kaydettikleri bu konuda aydınlatıcı niteliktedir:

“Bu durum, İranlıların tarihi ve üstünlükleri ile Arapların kusurları konusundaki kitapların yazılmasına kaynaklık ettiği kadar Fars dilinde de birçok kitabın yazılmasına ve geçmişlerin üstünlüklerinin zikredilmesine söz konusu oldu.”²⁶

“X. yüzyıl Fars şiiri, ruhun neşesi, millî gurur, hamasî düşünce, mutluluk, bağımsızlık yanlısı söylemlerle doludur. Bundan dolayı bu dönemi, gerçek İran endeksli ruhunu ve düşüncesini gösteren bir ayna olarak görmek gerekir. Yani İran dışı etkenlere yenilmediği ve sağlam bir şekilde yerinde durduğu düşünce ve ruhtur.”²⁷

Söz konusu eserlerin yazılmasındaki motivasyondan hareketle o dönem İranlılarında, İslam öncesi atalarına karşı derin bir hasret ve Müslüman Araplara karşı da nefret hissini geliştirdiği söylenebilir. Arap hâkimiyetine karşı gelişen bu nefret hissini bu yazının konusu dışında görerek²⁸ Firdevsî'nin aynı nefreti Türkler üzerine yönlendirmesinin anlaşılabilirliğine değinelim. Zira bugün yekpare Fars dili, edebiyatı ve kültürü diye bir şeyden söz ediliyorsa bu Türk hanedanlarının ruhsat ve himayesi sayesinde. Firdevsî'nin zamanında Karahanlılar ve Gazneliler olmak üzere iki büyük Türk devleti vardı. Her ikisi de Müslüman yöneticiler tarafından idare ediliyordu ve İranî topluluklar bu devletlerin sınırları içinde yaşıyordu. Gazneliler, resmî işlerinde Farsçayı da kullanmışlardı. Her iki devlet de Farsça şiir söyleyen şairleri himaye etmiştir. Şu halde Firdevsî'nin, içinde yaşamış olduğu dönemin şartlarından dolayı Türklerden nefret ettiğini söylemek abes olur. O halde bu nefretin sebebi nedir? Üç sebep akla gelmektedir: Birincisi Türk hâkimiyetinin İranî unsurlarda kıskançlık hissini yaratması, ikincisi İslam öncesi İran-Turan ilişkilerinin toplumsal hafızanın derinlerinde kalan izleri, üçüncüsü ise Zerdüşth rahiplerinin (mûbed) İranlılar üzerindeki tesirinin o zaman hala devam ediyor olmasıdır.

Gazneliler döneminde Farsça yapılan edebiyata yalnızca hükümdarlar kanalıyla değil, aslen Türk oldukları halde Farsça şiir söyleyen şairlerce de katkı yapılmıştır. İranlılarca belagat

²⁵ Kartal, “Keşke Şehnâme'yi Yazmasaydım”, *age*, s. 101.

²⁶ Safa, *age*, 10.

²⁷ *age*, s. 16.

²⁸ O dönem İranlılarında gözlemlenen bu Arap düşmanlığında, Emevî iktidarı döneminde şiddetli bir hâl alan ve Emevîlerden sonra da büsbütün kaybolmayan Arap şovenizminin etkisi büyük olmalıdır. Arapların o dönemdeki bu tutumları yüzünden Abbasî devletinin ilk asırlarında ve takip eden yüzyıllarda özellikle Arap ve Acem şair, edip ve âlimler arasındaki kavmi münakaşaları tahrik eden *şuûbiyye* hareketi doğmuştur. Bu hareket ve Arap-Acem çekişmesi, İslam dünyasında liderliği ele geçiren Türk hükümdarlarının ırkçılık konusunda hiçbir heyecanlarının olmaması dolayısıyla zamanla küllenmiştir (Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yay., Ankara 1992, s. 83-84).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

meydanının atlılarından sayılan Ferrûhî-yi Sistânî ve üslubu kendisinden sonra da uzun müddet Farsça şiirde etkili olan Menûçihî-yi Damgânî bu dönem Türk şairlerinin öne çıkanlarıdır.²⁹

Büyük Selçuklular da aynen Gazneliler gibi resmî işlerde Farsçayı kullanmışlardır. Dolayısıyla Farsçanın gelişimi bu dönemde de yine Türk hükümdarlarının himayesiyle devam etmiştir. Türk şairleri bu dönemde de Farsçayla şiir söylemeye devam etmişlerdir. Selçuklu sultanları da bu şairler arasındadır. Sultan Melikşah'ın şairliği, Süleyman Şah'ın şiirlerinin Hind ve Gazne'de meşhur olduğu, Sultan Sencer ve II. Tuğrul'un şiir söylediği kaynaklarda belirtilmiştir.³⁰

Selçuklu sarayları da tıpkı Sultan Mahmud'un sarayı gibi âlimler ve sanatçılar için emin bir sığınma yeri idi. *Vîs ü Râmînyazarı* Fahreddîn-i Gurgânî, Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey'in himayesinde yaşamıştır. Emirü'ş-şu'arâ Burhânî Sultan Alparslan'ın, Melikü'ş-şu'arâ Mu'izzî ise Melikşah'ın himayesi altında bulunarak onların son derece cömert ihsanlarından istifade etmişlerdir. Farsça yapılan ilim ve edebiyatın o dönemdeki en büyük hamisi Büyük Selçuklu Devleti'dir. Hâkânî-i Şîrvânî, Ezrakî-i Herevî, Am'ak-ı Buhârî, Ebu'l-Me'âlî, Râvendî, Baba Tâhir-i Uryân, EbûSâ'id-i Ebu'l-Hayr, Baba Kûhî-yi Şîrâzî, Esedî-i Tûsî, Ömer Hayyâm, Enverî, EdîbSâbir, Abdülvâsi-i Cebelî, Zâhireddîn-i Faryâbî ve Katrân-ı Tebrîzî gibi devrinin önde gelen sanatçıları Selçuklu sarayları tarafından himaye görmüşlerdir.³¹

Tuhfetü'l-Irâkeynadlı mesnevînin yazarı Hâkânî-i Şîrvânî, bu dönemde Farsça eser veren Türk asıllı ekol sahibi bir şairdir. Hâkânî'nin üslubu, kendisinden uzun yıllar sonra da kaside söyleyen şairler üzerindeki etkisini sürdürmüştür. Yine Mu'izzî-i Semerkandî ve Samanoğulları dönemi şairlerinin üslubunu lâfzî sanatlarla karıştırmasıyla ün kazanan Katrân-ı Tebrîzî bu dönemde Farsça şiir söyleyen Türk asıllı diğer büyük şairlerdendir.³²

Büyük Selçuklular'ın devamı niteliğinde olan Harizmşahlar'ın hüküm sürdüğü Hârizm ve Gürgeç âlim ve şairler için birer cazibe merkezi olmuştur. Sultan Sencer'i yenen Harizmşahlı Atsız, birçok âlim ve şairi Harizm'e götürdü. Kamerî-i Cürcânî, Şahfûr-ı Eşherî, Seyfeddîn-i A'rec, Bahâeddîn Müeyyed el-Bağdâdî ve Reşîdüddîn-i Vatvat Harizm sarayına mensup Farsça şiir söyleyen şairlerdir.³³

Farsça edebiyatın en büyük temsilcilerinden birisi hiç şüphesiz Nizâmî-yi Gencevî'dir. Doğumunun 850. yıldönümü olması sebebiyle 1991 yılı UNESCO tarafından kendisine adanan Nizâmî, bugün Azerbaycan sınırları içindeki Gence şehrinde doğmuş bir Türktür. Farsça edebiyatın ilk hamse sahibi şairi olan Nizâmî, ölümünden sonra da asırlar boyunca etkisi devam etmiş büyük birekol şairidir. Konuları işleme tekniği, anlatım gücü, yeni manalar ve mazmunlar bulması, anlatımda estetiğe önem vermesi, güçlü tasvirleri, ruh tahlillerindeki derinlik, hayal gücündeki enginlik, üslubundaki parlaklık ve kültür zenginliği dolayısıyla Farsça edebiyatın dâhi şairi olarak anılmıştır.³⁴ Nizâmî, hikâyecilik alanında müstesna bir maharet göstererek hikâyelerini sahnelerden menen ve konularını bağlamanın üstesinden en iyi şekilde gelmiştir. Onun bu başarısı, kendisinden öncekilerin eserlerini unutturmuş ve hikâye (mesnevî) yazıcılığında en büyük üstat olarak asırlarca takip edilmesini sağlamıştır.³⁵

²⁹ Safa, *age*, s. 31-33;

³⁰ Kartal, "Türk-Fars Edebî İlişkileri", *age*, s. 42; Değirmençay, *age*, s. 3.

³¹ Hüseyin Kayhan, "Selçuklular Devrinde Türk Saraylarında Fars Şairleri" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter 2011, ss. 1433-1441; Değirmençay, *age*, s. 3.

³² Ahmet Atilla Şentürk – Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2005, s.66

³³ Tokmak, *agm*.

³⁴ Mehmet Kanar, "Nizâmî-i Gencevî", *DİA*, C: 33, İstanbul 2007, ss. 183-185.

³⁵ Safa, *age*, s. 36.

Tebaasının çoğu hanedanın da anadili olan Türkçeyi konuşuyor olmasına rağmen Anadolu Selçukluları döneminde de Farsça edebiyat, sarayın büyük desteğini görmüştür. Anadolu Selçuklu hanedanından I. GıyaseddinKeyhüsrev, Rükneddin Süleyman, I. İzzeddin Keykavus, I. Alaeddin Keykubad, NasıreddinBerkyaruk ve dönemin devlet adamlarından MecdeddinEbiBekr, Emir Kemâleddin Kâmyâr, Şemseddin Muhammed-i İsfehânî, NizâmeddinHurşîd, NizâmeddinAhmed-i Erzincanî, Alaeddin Davudşah, ŞerafeddinMes'ûd ve Ferîdun b. Ahmed-i Sipehsâlârda Farsça şiirler söyleyerek Farsça edebiyatın gelişmesine bizzat katkı sağlamışlardır.³⁶

Türk hükümdarlarının bizzat himayesi ve Türk şairlerinin de katkısıyla büyük ilerlemeler kaydeden Farsça edebiyatın yanı sıra yazdıkları ilmî eserlerle Farsçanın bilim dili olmasında büyük bir paya sahip olan Türk asıllı bilim adamlarını da kısaca zikretmek gerekmektedir.

Türk asıllı Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî'nin matematik ve astronomi alanında büyük öneme sahip *et-Tefhîm li-EvâilîSinâ'ati't-Tencîm* adlı eseri, Farsça astronomi ve matematik kavramları açısından çok değerlidir. XI. yüzyılın başlarında felsefe ve tıp konusundaki birkaç eserini (*Hikmet-i Alâî, Risâle-i Mi'râciye, Risâle-i Nübüvvet, Risâle-i Nabziyye*) Farsça yazan İbn Sina, felsefe ve tıp kavramlarının Farsçaya kazandırılmasında önemli bir yere sahiptir. Böylece hem Bîrûnî hem de İbn Sina yazdıkları Farsça eserlerle Farsçanın nesirde zirve dönemi olan bir safhanın kurucuları olmuşlardır. Satır altı çevirileriyle Farsçaya ilmî bir dil olma yolunda büyük katkıları olan *Mukaddimetü'l-Edebadı* eseri de Türk asıllı meşhur kelamcı Zemahşerî yazmıştır.³⁷ Türk asıllı olup Farsça eseriyle (*Cevâmiu'l-Ulûm*) bu dilin ilmî bir dil olmasına katkı sağlayan bir diğer isim de FahreddînRâzî'dir. Moğol istilasının ilmî faaliyetleri bıçak gibi kestiği bir dönemde yazdığı eserlerle (*Esâsü'l-İktibâs, Miyâru'l-Eş'âr, Ahlâk-i Nâsirî, Evsâfu'l-Eşrâf*) hem ilmî sürekliliğe hem de Farsçaya katkı yapan Türk asıllı NâsireddînTûsî de bu bağlamda ismi zikredilmeden geçilemeyecek önemli bir kişidir. Tıpla ilgili Farsça yazılmış ilk ansiklopedik eserin sahibi Ebu İbrahim İsmail b. Hasan-ı Curcânî, hayatı boyunca Harizmşahlar'dan himaye görmüştür ve eserini de onlara ithaf etmiştir.³⁸ Asıl konumuz olan Farsça edebiyat meselesinden uzaklaşmamak adına bu listeyi daha fazla uzatmıyoruz.

Gazneliler, Büyük Selçuklular, Harizmşahlar ve Anadolu Selçukluları dönemlerinde sürekli gelişen ve yoğun bir şekilde işlenen Farsça edebiyat, XIII. yüzyıldaki Moğol istilası ile birlikte zayıflamaya başlamıştır. Moğol orduları, önlerine çıkan bütün şehirleri yerle bir etmiş; Horasan, Mâverâunnehir, Rey, İsfahan ve Bağdat gibi ilmî merkezleri adeta kurutmuşlardı. Böylece Farsça şiir ve edebiyatın hamisi olan saraylar ortadan kaldırılmış ve edebiyat, devlet desteğinden uzak kalmıştır. İstila yıllarının baş döndürücü kaosu rağmen bu yıllarda da Sa'dî ve Mevlânâ gibi iki büyük şair var olabilmıştır.

Dünyanın büyük düşünürleri arasında görülen, edebiyat âleminin dâhilerinden ve aynı zamanda büyük bir maneviyat önderi olarak kabul edilen, Farsça irfanî eserlerin şaheseri *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin müellifi, Türk asıllı Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Moğol istilası yıllarında kaleme aldığı eserleriyle Farsça edebiyata ne derece büyük bir güç kattığını anlamak çok da zor olmasa gerek.

Moğol istilasından sonra İlhanlılar'ın hükmettiği İran coğrafyasında kendisine yer bulamayan Farsça edebiyat, Türk hâkimiyetindeki Anadolu, Mısır ve Hindistan'da daha sonrasında ise Hüseyin Baykara döneminde Horasan'da himaye görmüştür. Bu dönemde de Türk şair ve yazarlar Farsça eserler vermeye devam etmişlerdir. Daha önce adı zikredilen Mevlânâ'dan başka Anadolu'da AhmedEflâkî, Sultan Veled; Hindistan'da Emir Hüsrev-i Dihlevî; Timurular

³⁶Değirmençay, *age*, s. 5.

³⁷Nuri Yüce, "Mukaddimetü'l-Edeb", *DİA*, C: 31, İstanbul 2006, ss. 120-121.

³⁸Safa, *age*, s. 22, 29, 50; Fahreddin Olguner, *Üç Türk-İslam Mütefekkeri Düşüncesinde Varoluş* (İbn Sina, Fahreddin Razi, NasıreddinTusi), Ötügen Yay., İstanbul 2001.

hâkimiyeti altındaki Herat'ta Hüseyin Baykara, Ali Şîr Nevâî ve Farsça şiir söyleyen şairlere ilişkin en önemli tezkirelerden birinin yazarı olan Devletşah Farsça edebiyata katkı yapan Türk asıllı şair ve yazarlardır.³⁹

Farsça şiir söyleyen büyük şairlerin sonuncusu sayılan Molla Câmî, Semerkant'ta Uluğ Bey Medresesi'nde eğitim görmüş, Hüseyin Baykara kendisine Herat'ta bir medrese kurmuş, Ali Şîr Nevâî'nin müridi olmuş ve Fatih Sultan Mehmet çok saygı gösterdiği Câmî'ye her sene 1000 flori altını göndermiştir.⁴⁰

XVI. yüzyıla kadar Türk saraylarında daima himaye gören Farsça edebiyat, Safevîler'in İran coğrafyasına hâkim olmasıyla birlikte, burada eskisi gibi himaye edilmemiştir. Bu dönemde Türkçe daha çok tercih edilmiştir. Safevî şahları, kaside yazan şairlerden ziyade ehlibeyt için mersiye yazan şairleri taltif ediyorlardı. Bu durum dahi Farsça edebiyatta mersiye türünün gelişmesi açısından olumlu bir sonuç doğurmuştur.⁴¹ Safevî şahlarından himaye göremeyen bu dönemin Farsça şiir söyleyen şairleri, himaye ve iltifat buldukları Hindistan Türk saraylarına intisap etmişlerdir. Hindistan'a giden şairler, oranın yerel özelliklerinden de etkilenecek *Sebk-i Hindî* adıyla anılan yeni bir üslubun gelişmesine önayak oldular. Dönemin İranlı şairlerince pek tuhaf bulunup alayla karşılanan bu üslup, çok daha uzaklarda bulunan Osmanlı şairlerince beğeni ile karşılanmıştır. Farsça şiirin belki de son hamlesi denilebilecek Hint üslubunun kendisiyle doruğa ulaştığı Sâib-i Tebrîzî ve onun takipçisi Vâiz-i Kazvînî'nin de yine Türk olduklarını belirtmek gerekir.⁴²

Sonuç

İslamiyet'in İran coğrafyasına hâkim olmasından yaklaşık iki asır sonra gelişmeye başlayan Yeni Farsça, klasikleşme yolunda ilerlerken daima Türklerin himayesi altında bulunmuştur. İran bölgesine hâkim olan Türk devletleri, Farsçayı gerek resmî yazışma dili olarak benimsemeleri gerekse bu dille yapılan edebiyatı koruyup teşvik etmeleri açısından Farsça edebiyatın banileri olmuşlardır. Farsça edebiyatın Türklerden gördüğü destek yöneticilerin dışarıdan verdikleri teşviklerle sınırlı değildir. Aynı zamanda Türkler, bu edebiyatı bizzat üreten kişilerdir. Farsça edebiyat, adeta Türksaraylarının coğrafyasını takip eden seyyar bir edebiyattır. Gazneliler döneminde Hindistan'da barınırken Selçuklular döneminde bütün Mâverâunnehir ve Anadolu'da, Safevî şahlarından iltifat görmeyince tekrar Hindistan Türk saraylarında konaklamıştır.

Farsça edebiyatın üretilmesinde ve gelişmesinde böylesine etkin bir role sahip olan Türkler, bu edebiyata kendi renklerini de bulaştırmış olmalıdırlar. Okumuş olduğunuz yazıda, başlıktan itibaren "Fars edebiyatı" yerine "Farsça edebiyat" ifadesinin tercih edilmesi bu yüzdendir. Çünkü Farsça yapılan edebiyatta Türklerin çok derin izleri mevcuttur. Bu itibarla Türklerin Farsça ile yaptıkları bir edebiyat olgusundan söz etmek mümkündür. Söz konusu dönemlerde ortaya konulan Farsça edebiyat numuneleri detaylı bir muhteva incelemesine tabi tutulduğu takdirde bu durum daha net ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, C:I, Mısır 1351/1931.

ANDERSON Benedict, Hayali Cemaatler, Çev.: İskender Savaşır, Metis Yay., İstanbul 2011.

³⁹ Safa, *age*, s. 59-73.

⁴⁰ Ömer Okumuş, "Câmî", *DİA*, C:7, İstanbul 1993, ss. 94-99; Şentürk-Kartal, *age*, s. 180.

⁴¹ Safa, *age*, s. 77-94.

⁴² İsrâfîl Babacan, "Vâiz-i Kazvînî ve Türkçe Şiirleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Konya 2007, ss. 167-198.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

- ATTAR Aygün, “İran’ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsçanın Rolü”, *Erdem Dergisi*, S. 58, 2008.
- BABACAN İsrail, “Vâiz-i Kazvînî ve Türkçe Şiirleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Konya 2007, ss. 167-198.
- ÇETİŞLİ İsmail, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Akçağ Yay., Ankara 2008.
- DEĞİRMENÇAY Veyis, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2013.
- DONUK Abdulkadir, “Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 17, İstanbul 1982, ss. 103-152.
- EROĞLU Haldun, “Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: 43, Ankara 2003/2, ss. 19-39.
- HOBBSAWM Eric, *Devrim Çağı*, Çev.: B. Sina Şener, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2008.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2005.
- KANAR Mehmet, “Nizâmî-i Gencevî”, *DİA*, C: 33, İstanbul 2007, ss. 183-185.
- KARAİSMAİLOĞLU Adnan, “Osmanlı Dönemi Türk Şiirinin İran Edebiyatı ile Münasebetleri Üzerine Düşünceler”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Erzurum 2001.
- KARTAL Ahmet, *Şiraz’dan İstanbul’a*, Kriter Yay., İstanbul 2008.
- KAYHAN Hüseyin, “Selçuklular Devrinde Türk Saraylarında Fars Şairleri” *TurkishStudies - International PeriodicalForTheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic*, Volume6/1 Winter 2011, ss. 1433-1441.
- KILIÇLI Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yay., Ankara 1992.
- KÖPRÜLÜ M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 1981.
- OKUMUŞ Ömer, “Câmî”, *DİA*, C:7, İstanbul 1993, ss. 94-99.
- OLGUNER Fahreddin, *Üç Türk-İslam Mütefekkeri Düşüncesinde Varoluş (İbn Sina, Fahreddin Razi, NasireddinTusi)*, Ötüken Yay., İstanbul 2001.
- ORTAYLI İlber, “Osmanlılar’da Millet Sistemi”, *DİA*, C:30, İstanbul 2005, ss. 66-70.
- ROBERTS J. M., *Avrupa Tarihi*, Çev.: Fethi Aytuna, İnkılap Yay., İstanbul 2010.
- SAFA Zebihullah, *İran Edebiyatına Genel Bir Bakış*, Çev.: Hasan Almaz, Nüsha Yay., Ankara 2003.
- , *İran Edebiyatı Tarihi*, C:I-II, Çev.: Hasan Almaz, Nüsha Yay., Ankara 2005.
- ŞENTÜRK Ahmet Atilla – KARTAL Ahmet, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2005.
- ŞENTÜRK Recep, “Millet”, *DİA*, C:30, İstanbul 2005, ss. 64-66.
- TOKMAK A. Naci, “İran: Edebiyat”, *DİA*, C:22, İstanbul 2000, ss. 416-424.
- VAHÎD Hüseyin Feyzullâhî, *Gasdânâme-i Firdevsî, Mecmû’a-i Bîst u ÇehârMakâle-i İnternetî*, 1387.
- YAZICI Tahsin – ÖZTÜRK Mürsel, “İran: Dil ve Lehçeler”, *DİA*, C: 22, İstanbul 2000, ss. 413-416.

Turkish Studies

International PeriodicalFortheLanguages, LiteratureandHistoryofTurkishorTurkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

YILDIRIM Nimet, İnan Edebiyatı, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012.

YÜCE Nuri, "Mukaddimetü'l-Edeb", DİA, C:31, İstanbul 2006, ss. 120-121.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

